

Desne političke stranke: ideologija, pojmovi, vrste

*Velimir Veselinović**

Sažetak

Autor u radu obrađuje desne političke stranke. Riječ je o najbrže rastućoj stranačkoj obitelji u Europi. U tom smislu analizira i prikazuje ideologiju, pojmove i vrste desnih političkih stranaka. Posebna pozornost posvećena je ideologiji stranaka radikalne desnice kroz teorijski okvir nizozemskoga politologa Casa Muddea.

Ključne riječi: desne političke stranke, radikalna/ekstremna desnica, nacionalizam, nativizam, autoritarnost, populizam.

Uvod

Predmet su ovoga rada desne političke stranke. Riječ je o prilično heterogenoj stranačkoj obitelji u Europi koja zadnjih nekoliko desetljeća postiže zapažene izborne rezultate. U tom smislu treba odmah naglasiti da se rad ne bavi komparacijom desnih političkih stranaka i njihovih izbornih rezultata. Cilj je rada analizirati i prikazati ideologiju desnih političkih stranaka. Posebno je apsolviran trenutačno najrelevantniji teorijski okvir koji je razvio nizozemski politolog Cas Mudde. Hrvatska politologija nije posvetila veliku pozornost istraživanju desnih političkih stranaka; postoje tek malobrojni radovi hrvatskih politologa koji se bave istraživanjem navedene teme. Stoga ovaj rad želi ispuniti značajnu prazninu u istraživanju desnih političkih stranaka u nacionalnoj političkoj znanosti. Rad je podijeljen na tri dijela. U prvom se objašnjava pojam političke desnice. Drugi dio razlaže pojmove i ideologiju desnih stranaka s posebnih fokusom na teorijski okvir Muddea, prema kojem suvremenu ideologiju stranaka radikalne desnice čine nativizam, autoritarnost i populizam. Posljednji, treći dio donosi pregled recentne tipologizacije desnih političkih stranaka.

* Velimir Veselinović je doktorand na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Pojam političke desnice

U politologiji je izražen znatan interes za istraživanje moderne desnice i desnih političkih stranaka. Prema bibliografskoj analizi može se utvrditi da je to jedna od najpročavanijih tema. Analizirajući povijesni pregled politološke i srodne joj literature, Cas Mudde navodi da postoje tri vala periodizacije istraživanja desnih političkih stranaka nakon završetka Drugoga svjetskog rata. Prvi val trajao je od 1945. do 1980., u kojem su se povjesničari deskriptivno bavili desnim strankama, nazivajući ta područja ekstremnom desnicom i neofašizmom. Drugi val trajao je od 1980. do 2000. godine. U tom su razdoblju znanstvenici bili usredotočeni na zapadnoeuropske desne populističke stranke i razloge njihovih relativnih izbornih uspjeha u suvremenoj demokraciji. Treći val počinje na prijelazu s 20. u 21. stoljeće, u kojem znanstvenici istražuju što to nude desne stranke i koje su posljedice njihovih izbornih uspjeha (Mudde, 2016: 3-4). Prije nego što pristupimo obradi desne stranke, trebalo bi prvo definirati što to uopće znači politička desnica. Politički pojmovi desnice i ljevice prvi se put u povijesti pojavljuju tijekom Francuske revolucije, kada su tijekom zasjedanja Nacionalne skupštine zastupnici glasali o tome treba li kralju dopustiti pravo veta na zakone i odluke Skupštine. Pošto su monarhisti, zastupnici koji su glasali za pravo kralja na veto, istupili na desnu stranu od predsjednika, a oni koji su glasali protiv kraljevog prava veta na lijevu, ideološka podjela u političkoj povijesti na desnicu i ljevicu bila je rođena (Davies, 2002). „Takav je opis ostao sve do današnjice kada se zbog neprestane transformacije političkih stranaka događaju dodatne promjene u svakodnevnom političkom procesu“ (Obućina, 2009: 188). Preciznije rečeno, pojmovi ljevica i desnica mijenjaju se. U tom smislu Seymour Martin Lipset ističe da se danas desnica pomaknula „u različitom stupnju, prema klasičnom liberalizmu ili libertarijanizmu. Ljevica stavlja naglasak na grupnu jednakost i ekonomsku sigurnost; desnica na jednake mogućnosti i slabljenje državne moći. Prema logici, desnica bi trebala podržavati osobne slobode, prateći pravac koji su zastupali liberali u 19. stoljeću, ali politički savezi između ekonomskih konzervativaca i religioznih tradicionalista podstaknuli su kulturni konzervativizam po pitanjima vezanim za seks, obitelj i način života“ (Lipset, 2001: 84).

Dino Cofrancesco smatra kako glavnu ulogu u definiranju desnice ima tradicija. „Duša desnice sintetički se može izraziti parolom: Ništa izvan tradicije ni protiv nje, sve u tradiciji i za nju. Tradicija se može tumačiti kao krajnji ili temeljni cilj od kojeg se ne smije odustati“ (Bobbio, 1998: 74-75). Na sličnom je stajalištu i Sabrina Ramet, prema kojoj desnicu karakterizira „ideološka i programska naglašenost ‘obnove’ navodno tradicionalnih vrijednosti nacije ili zajednice te njihovo nametanje cijeloj naciji ili zajednici“ (Ramet, 1999: 4). Jean Laponce pridodaje odnos prema vjeri, pa tako tvrdi da je religija na desnoj, a ateizam na lijevoj strani. „Razlikovanje između desnice i ljevice u krajnjoj mjeri razrješuje se u razlici između svetoga i profanoga“ (Bobbio, 1998: 74).

Desnica prihvaća vjerske i društvene hijerarhije, te je usmjerena na tradicionalizam, kontinuitet i *status quo*. Preciznije rečeno, desnica važnost daje naciji, državi, Crkvi, tradiciji, idealu reda i hijerarhiji (Ignazi, 2006: 12). Piero Ignazi navodi kako kršćanstvo i njegova ikonografija pripisuju pozitivnu vrijednost desnici. „Čovjek se križa desnom rukom, Krist sjedi s desne strane svojem Ocu, desna Božja ruka šalje ljude u raj, a lijeva u pakao“ (ibidem: 7). To ipak ne znači da desnica nužno mora biti i religiozna. „U Europi postoji i drevna tradicija religiozne reakcionarne desnice, a postoji i areligiozna i poganska desnica koja se religijom služi kao *instrumentum regni*. Cjelokupna ‘nova desnica’ ovih posljednjih desetljeća nije religiozno usmjerena. Ne doseže ni do jednoga od vjerskih izvora tradicionalističke desnice“ (Bobbio, 1998: 72). Osnovna je značajka koja naglašava cjelokupnu političku filozofiju „nove desnice“ zagovaranje europskog poganstva ili politeizam, kritizirajući biblijski monoteizam (Sunić, 2009: 118-119). Moglo bi se reći da je „nova desnica“ zapravo stara „antidemokratska“ desnica zaogrnutu u nešto prihvatljiviji ideološki plašt, koja je izvršila korjeniti raskid sa svim krajnje desničarskim diktaturama, pokretima i strankama, proklamirajući da je cijeli europski kontinent njezina domovina, želeći pritom obnoviti pretkršćansko i helenističko naslijeđe u Europi (ibidem: 47-49). „Nova desnica“ nije ni politička stranka ni pokret. Riječ je o filozofskoj školi službenog naziva Skupina za istraživanje i studije europske civilizacije (GRECE) nastaloj 1968. godine od strane francuskih intelektualaca koje je predvodio Alain de Benoist. Njezina odlika bila je kritika komunizma, liberalizma i europskog judeokršćanskog naslijeđa. Djelujući kroz svoje časopise i ustanove, glavne neprijatelje danas vide u liberalizmu, kapitalizmu, univerzalizmu, individualizmu, građanstvu te američkoj hegemoniji (ibidem: 19-50). „Prema mišljenju predstavnika ‘nove desnice’, razlika između liberalizma, socijalizma i komunizma gotovo je zanemariva jer sve spomenute ideologije počivaju na premisama univerzalizma, egalitarizma te na vjerovanju u gospodarski napredak“ (ibidem: 41). Treba istaknuti da se „nova desnica“, kako bi odagnala svaku sumnju na fašističku totalitarnu diktaturu, kloni direktne akcije. „Nije, međutim, sklona ni sudjelovanju u institucionalnim političkim procesima sve dok, djelujući kroz medije i, ako je moguće obrazovni sustav, ne postigne značajniju kulturnu vidljivost“ (Kursar, 2011: 43). Drugim riječima, ne radi se o konvencionalnoj političkoj desnici koja egzistira unutar suvremenih političkih i stranačkih sustava.

Ekonomska dimenzija tijekom povijesti dugo je određivala što je to desnica, a što lijeva. U tom smislu desnica naglašava hijerarhiju i načelo *laissez faire*, te načelno brani kapitalizam kao najbolji, ili barem najmanje loš od svih postojećih ekonomskih sustava (Kuljić, 2013: 27). U kulturnoj dimenziji desnicu odlikuje iracionalni crkveni autoritet, kontinuitet (tradicija, zakon, poredak), nacionalizam, inzistiranje na religijskim ili nacionalnim istovrsnostima, kao i tradicionalnim obiteljskim seksualnim obrascima i navikama (Bakić, 2015: 58). Jovo Bakić ističe da u međunarodnim odnosima desnica „po pravilu, smatra nužnim, ako ne i poželjnim, da nacije kojima desničari pripadaju

imaju više prava od drugih, te da se male zemlje, pod uvjetom da nisu njihove, moraju pokoravati diktatu moćnijih država. Imperijalna nastojanja velikih sila se pravdaju bilo ciničnim shvaćanjem međunarodnog prava (pozivamo se na njega kada nam odgovara, odnosno ignoriramo ga kada nam ne odgovara), bilo pozivanjem na moralne razloge i obranu ljudskih prava ('humanitarna intervencija'). Dakako, desničarska stranka i u političkoj praksi sprovodi politiku koja uvećava društvene nejednakosti" (ibidem: 59). U tom smislu treba istaknuti dva osnovna načina kojima desnica brani ideologiju nejednakosti: „1. podvajanjem društvenih grupa (samoprecjenjivanje vlastite nacije, rasističko podvajanje, eugeničko razdvajanje vrijednog i bezvrijednog života, socijalno-darvinističko isticanje prava jačega, normativno totalitarno podcjenjivanje 'drugih', isticanje homogenosti i kulturnih razlika); 2. zahtjevima za razgraničenjem u socijalnom, ekonomskom, kulturnom, pravnom i političkom pogledu. Nasilje se uglavnom prihvaća, ali u različitom stupnju: postoji uvjerenje o stalnoj neophodnosti sile, tolerira se privatno ili represivno državno nasilje, postoji vlastita spremnost na nasilje i nasilje se redovno koristi" (Kuljić, 2002: 123).

Pojmovi i ideologija desnih političkih stranaka

U svojem sada već prestižnom konceptu stranačkih obitelji koji temelji na tri kriterija – genezi iz društvenih sukoba, pripadnosti stranaka nadnacionalnim federacijama i *policy*-orijentaciji stranaka, Klaus von Beyme navodi i desne (populističke) političke stranke (Beyme, 2002: 59-63). Unatoč tomu, iako označava jednu stranačku obitelj, „radikalna desnica je izrazito heterogena stranačka obitelj s vrlo različitim nacionalnim osobitostima, stranačkim uspjesima i razlozima postojanja" (Obućina, 2012: 93). Heterogenost stranačke obitelji možemo pratiti i prema najnovijim empirijskim rezultatima istraživanja izbora za Europski parlament iz 2014. godine, preciznije na primjeru konstituiranja zastupničkoga kluba u Europskom parlamentu. Na zadnjim izborima za Europski parlament stranke krajnje desnice imaju 51 zastupnika iz deset zemalja članica, što je više nego dovoljno za klub zastupnika. Međutim, kako ističe Cas Mudde, „formiranje zastupničkih klubova u Europskom parlamentu plod je ideoloških i strateških opredjeljenja te nije za očekivati da bi krajnja desnica predstavljala iznimku od tog važećeg pravila. Jednostavno rečeno, na ideološkoj razini postoji jaz između ekstremno desnih i radikalno desnih stranaka, dok na strateškoj razini postoji jaz između nacionalno etabliranih i marginalnih stranaka. Sve ovo, zajedno s međusobno oprečnim nacionalizmima i osobnostima političkih vođa, čini suradnju krajnje desnice u Europi problematičnom" (Mudde, 2014: 15). Neki koraci ipak su napravljeni kad je u pitanju osnivanje kluba zastupnika dijela desnih stranaka u Europskom parlamentu. Tako je u lipnju 2015. osnovan zastupnički klub koji je nazvan Europa nacija i slobode, a čiji su lideri predsjednica francuske Nacionalne fronte Marine Le Pen i član nizozemske Slobod-

darske stranke Marcel de Graaff (Samuel i Holehouse, 2015). Klaus von Beyme navodi da su „desne ekstremističke skupine još u eri narodnih stranaka tumačene kao ‘posve normalna patologija’ promjene društva. To je bilo povezano s prognozom da će njihova snaga oslabjeti kad se ta promjena dovrši. Prognoza nije bila točna. Desni se ekstremizam promijenio“ (Beyme, 2002: 71). Prema Klausu von Beymeu, „desni ekstremizam jest posljednji tabu koji je preostao javnosti konsolidiranih demokracija“ (ibidem: 74). Todor Kuljić ističe kako se ekstremna desnica može promatrati na tri razine: „1. ekstremno desne stranke koje u periodima akutnih sukoba otvoreno fašiziraju; 2. teorijski centar i idejna središta desnice, tj. intelektualci različitog formata i ustanove koje osmišljavaju rasizam, šovinizam i fašizam; 3. mlada fašistička supkultura poput nogometnih navijača ili skinheada koji izražavaju protestnu mržnju protiv svega što je etnički drugačije“ (Kuljić, 2002: 121). Neki autori poput Kuljića smatraju kako suvremeni desni ekstremizam ima korijene u klasičnom fašizmu, pri čemu navodi četiri osnovne faze razvoja europskog fašizma nakon Drugoga svjetskog rata. Prva faza je tzv. „oponašajući fašizam“. Javlja se odmah nakon 1945. i u potpunosti slijedi poraženu fašističku ideologiju u ratu. Druga je faza koju naziva „prilagođeni fašizam“ iz 1960-ih i 1970-ih u kojima fašističke stranke postižu određene uspjehe na izborima prilagođavajući se pravilima parlamentarizma. Navedenu fazu obilježava na određenim područjima idejno stvaranje „nove desnice“ te okretanje stranaka supkulturi nasilja od strane mladih, organizirajući mrežu desnog terorizma. Treću fazu naziva „populistički fašizam“. Javlja se od 1980-ih, kada dolazi do osamostaljivanja desnog ekstremizma, „koji se uspješnije povezuje sa različitim širim pokretima nezadovoljnih grupa“. Četvrta faza nastaje 1990. i naziva se „postsocijalistički fašizam“, „kada u vakuumu vrijednosti, ekonomskoj krizi, nacionalnim sukobima i ratu snažno izbija zapriječeni šovinistički potencijal lišen kontrole sustava“ (ibidem: 122). Kritiku prema mišljenju da je suvremena krajnja desnica jednaka fašističkim strankama iz međuratnog razdoblja dao je Cas Mudde. Prema njemu, suvremene krajnje desne stranke, za razliku od fašističkih stranaka, drugačije su „ne samo po organizacijskoj strukturi, tj. prema opreci modernih kadrovskih i masovnih stranaka, već i po ideološkim temeljima koji su iz korijena drugačiji. Većina je suvremenih krajnje desnih stranaka populistička, a ne elitistička, nativistička, a ne rasistička te (načelno) demokratska, a ne autokratska. Drugim riječima, baš kao što je povijesna krajnja desnica odražavala ideološke i organizacijske trendove 1930-ih, protudemokratske stavove i masovnu mobilizaciju, suvremene su stranke plod današnjeg doba u kojem demokracija uživa hegemonijski status, a političke stranke postale su distancirani, profesionalizirani strojevi za izbornu natjecanje“ (Mudde, 2014: 16). Herbert Kitschelt u svojoj studiji iz 1997. uvodi dva kriterija razlikovanja tradicionalne i nove radikalne desnice. Prvi je vremenski jer se nove radikalne stranke osnivaju od sredine 1960-ih, dok je drugi nemogućnost takvih stranaka da stvaraju koalicije i da ne sudjeluju u ne-socijalističkoj vlasti (Kitschelt i McGann, 1997: 1-47). Jean-Yves Camus navodi

kako se vrijednosti tradicionalne ekstremne desnice pokazuju naprosto neprilagođene vremenu. „Kult vođe i jedinstvene stranke slabo odgovaraju očekivanjima fragmentiranog, individualističkog društva, u kojemu se mnijenje oblikuje televizijskim debatama i društvenim mrežama“, ističući kako je ideološka ostavština tradicionalne ekstremne desnice i dalje značajna: „To je ponajprije etnicistička koncepcija nacije i nacionalnog identiteta, iz koje proizlazi dvostruka mržnja spram vanjskog neprijatelja (pojedince ili strane države) i unutarnjeg neprijatelja – etničkih ili religijskih manjina i svih političkih protivnika. To je također model organicističkog, često i korporativističkog društva, utemeljenog na ekonomskom i političkom antiliberalizmu, koji niječe prvenstvo individualnim slobodama, kao i postojanje društvenih antagonizama, ukoliko to nije antagonizam koji ‘narod’ suprotstavlja ‘elitama’“ (Camus, 2014).

Iako je istraživanja desnih stranaka mnogo, problem je u definiranju i terminologiji, što smo mogli primijetiti navodeći različite termine različitih autora. Tako je u recentnoj politološkoj literaturi o desnici Cas Mudde pronašao čak 23 termina. Neki su od njih, između ostalih, radikalna desnica, ekstremna desnica, krajnja desnica, radikalni desni populizam, ultradesnica, desni populizam, nacionalni populizam itd. (Mudde, 2007: 11-12). Olako korištenje različitih termina kao istoznačnica unosi zbrku i stvaraju konceptijsku nedosljednost. Među terminima ipak dominiraju ekstremna desnica i radikalna desnica. Potonji termin prvi je upotrijebio Seymour Martin Lipset 1952. godine u američkim društvenim znanostima, kada je u svojem članku objašnjavao marktizam (Mulloy, 2004: 17). Navedeni termin prihvatili su kasnije i brojni europski politolozi: Hans-Georg Betz, Herbert Kitschelt, Sabrina Ramet, Pippa Norris i drugi. S druge strane postoje politolozi poput primjerice Piera Ignazija i Elisabeth Carter koji koriste termin ekstremna desnica. U hrvatskoj politologiji znatno su brojniji autori koji koriste termin radikalna desnica: Ivan Grdešić, Ivan Šiber, Mirjana Kasapović, Vedran Obućina, Borna Zgurić, za razliku od termina ekstremna desnica koji upotrebljava Damir Velički. Pippa Norris smatra kako je naziv radikalna desnica najbolja opcija jer pruža relativnu sigurnost u baratanju terminima i definicijama. Jedina oznaka koja zapravo jest apriorna jest ta da kategoriziramo te stranke kao one koje se nalaze na polovima kontinuuma „lijevo i desno“ (Norris, 2005). Suprotno stajalište zastupa Piero Ignazi koji smatra da pojam ekstremno u odnosu na radikalizam ima dvije prednosti. Prvo, podsjeća na ideju krajnosti u političkom i ideološkom prostoru, i drugo, krajnost se odnosi na antisustav kroz određeni set vrijednosti (Ignazi, 2006). Slično stajalište slijedi i Elisabeth Carter (Carter, 2005). Pojam ekstremizam etimološki potječe od latinske riječi *extremus*, što se odnosi na krajnost i beskompromisnost u pogledu stajališta i često se povezuje s agresivnim i nasilnim ponašanjem te kao takva spada u kategoriju asocijalnih ili socijalno devijantnih kategorija ponašanja (Vujić, 2016: 15-16). S druge strane radikalizam je naziv za smjer kritičkog preispitivanja i korjenite promjene postojećeg političkog i društvenog sustava. „Riječ je dakle o apsolutnom djelovanju, koje

bi trebalo stvoriti ideološke i praktične pretpostavke za uspostavu novog političkog projekta i modela“ (ibidem: 13-14). Pojam radikalizam etimološki potječe od latinske riječi *radix* – što znači korijen – i povijesno se veže uz liberalne pokrete iz 18. i 19. stoljeća, uz borbu za građanska prava i narodni suverenitet. Drugim riječima, radikalizam podrazumijeva povratak korijenima, „što ne mora nužno biti regresivno ili reakcionarno, pretpostavlja i mogućnost obnove, preporoda, *novuma* u obliku progresivnih promjena u društvu“ (ibidem: 18-19). Unatoč zajedničkim elementima koji se nalaze u terminologiji ekstremne i radikalne desnice, postoji distinkcija između ta dva pojma. Prema većini autora koji se pozivaju na njemačke zakone, potonji prihvaćaju ljudska prava i parlamentarnu demokraciju te dolazak i sudjelovanje na vlasti jedino putem demokratskih izbora, ili preciznije izraženo, u tom se slučaju prihvaćaju temeljne vrijednosti demokratskog poretka. Prema Rogeru Griffinu, tip radikalne desnice, koji se nakon Drugoga svjetskog rata uvukao u europsko društvo, nije sposoban razoriti liberalizam izvana, ali je potencijalno vrlo snažan i opasan jer može onečistiti liberalizam iznutra. „To je tip stranačke politike koji, tehnički gledano, nije oblik fašizma, čak ni njegov prikriveni oblik, budući da joj u jezgri nedostaje palingenetička vizija ‘novoga poretka’ koji bi trebao potpuno zamijeniti liberalni sustav, ali smatra da samo jedna etnička skupina može biti punopravni član civilnog društva“. Taj tip radikalne desnice naziva etnokratskim liberalizmom. On je hibrid „ideološkog ekstremizma i demokratskog konstitucionalizma, radikalne desnice i centra, i paradoks, a ne oksimoron, što ga čini opasnim“ (Griffin, 2006: 183). Kako ističe Uwe Backes, „pravna definicija koja je na snazi u Njemačkoj priznaje legitimnu i legalnu radikalnu kritiku postojećeg društvenog i gospodarskog poretka, dok nasuprot tomu kao opasnost za državu definira ekstremizam, koji pretpostavlja odbacivanje vrijednosti sadržanih u pravnom poretku“ (Backes, 2010). Takvo stajalište slijedi Jean-Yves Camus, prema kojemu je radikalnoj desnici „narod transhistorijski entitet koji obuhvaća mrtve, žive i nadolazeće naraštaje, povezane nepromjenjivim i homogenim kulturnim temeljom, što pretpostavlja distinkciju između ‘izvorne’ nacije i imigranata, naročito izvaneuropskih, kojima bi trebalo limitirati pravo boravka i ekonomska i socijalna prava. Dok tradicionalna ekstremna desnica ostaje u isto vrijeme antisemitska i rasistička, moderniji tipovi radikalne desnice u Europi daju veću važnost novoj figuri neprijatelja, koji je istodobno unutarnji i izvanjski: to je islam, s kojim se povezuju svi pojedinci koji potječu iz zemalja islamske civilizacije i kulture“ (Camus, 2014). Radikalna desnica „poziva na protjerivanje s vlasti elita, koje smatraju korumpiranima i udaljenima od naroda, a tako se općenito odnosi istovremeno prema različitim ideologijama poput socijaldemokracije, liberalizma i desnog konzervativizma“ (ibidem). Prema Montserrat Guibernau, nova radikalna desnica eksplicitno je opredijeljena protiv vladajućih elita i snažno kritizira suvremenu demokraciju, brani etnički nacionalizam, populistička je i protivi se imigraciji, osobito kada je riječ o ljudima islamske vjeroispovijesti (Guibernau, 2010: 9-10). S druge

strane Michelle Hale Williams, koja također koristi termin radikalna desnica, smatra kako radikalnu desnicu obilježavaju fašističko naslijeđe, populizam, točno određena strategija kao što je primjerice ekstremni nacionalizam, antikomunizam, militarizam, antipluralizam, antiamerikanizacija itd. Stranke s tim obilježjima zapravo predstavljaju protestne stranke (Williams, 2006: 13-14). Desnom, ali i lijevom ekstremizmu zajedničko je protivljenje demokraciji. To je prema Norbertu Bobbiju historijski najtrajnije i najznačajnije zajednička točka desnih i lijevih ekstremista. Drugi moment suglasnosti suprotstavljenih ekstremizama snažna je antiprosvjetiteljska crta (Bobbio, 1998: 49-52). Zaključno, možemo reći da je ekstremna desnica nedemokratska, elitistička, vjerna fašističko-autokratskoj agendi koja odbacuje populizam, dok je radikalna desnica nominalno demokratska i populistička (Minkenberg, 2013a: 1; Mudde, 2007: 49). Kako navodi Cas Mudde, ekstremizam je antidemokratski nastrojen jer odbija ideju narodne suverenosti. U tom smislu radikalizam je oporba liberalnoj demokraciji, on prihvaća proceduralnu demokraciju, dok je ekstremizam ne prihvaća. Radikalizam „samo“ izaziva liberalizam, pozitivne vrijednosti pluralizma i ustavna ograničenja nametnuta narodnoj suverenosti (Mudde, 2010: 1168-1169). „U semantičkoj dihotomiji lijevo-desno, radikalna desnica zauzima krajnji desni prostor, ali nema elemente elitizma, aristokracije ili burkovskoga konzervativizma“ (Obućina, 2009: 189).

Sabrina Ramet smatra da je središnja jezgra u ideologiji radikalne desnice borba protiv onog „Drugog“, drugim riječima, protiv neprijatelja koji je drugačiji, ističući kako se različiti termini vezani uz desnicu naizmjenice rabe kako bi se opisao isti fenomen – organizirana netolerancija (Ramet, 1999: 4). Lenka Bustikova strankama radikalne desnice smatra one koje odlikuje visok stupanj društvene autoritarnosti i nacionalizma. Takve stranke izrazito su nacionalističke i/ili izrazito socijalno konzervativne (Bustikova, 2014: 1741). Prema Ivanu Šiberu, radikalna desnica „nije obavezno i konzervativna, već je njezina osnovna značajka ponajprije inzistiranje na vlastitoj nacionalnoj grupi i zatvorenost prema drugima“ (Šiber, 1998: 56). Anđelko Milardović kao temeljna obilježja radikalne desnice identificira iracionalizam, populizam, nacionalizam, ali i antidemokratizam, što je u suprotnosti s ranije navedenim autorima (Milardović, 1990: 78-79). Agnes Heller mišljenja je da se on još zasniva na antiuniverzalizmu i fanatizmu (ibidem).

U svojoj prvoj studiji, *The Ideology of the Extreme Right*, objavljenoj 2000. godine, Cas Mudde, uspoređujući zapadnoeuropske ekstremne desne stranke, navodi kako su nacionalizam, ksenofobija, rasizam, jaka država, antidemokračnost, tradicija i revizionizam temeljna ideološka obilježja desnih stranaka (Mudde, 2000). Znakovito je kako je Mudde naizmjenice rabio različite pojmove vezane uz desnicu. Svoju je znanstvenu karijeru započeo terminom ekstremna desnica, dok u kasnijim radovima ipak koristi termin radikalna desnica, a u hrvatskom prijevodu jednog njegovog rada koristi se termin krajnja desnica. Druga opsežna studija, *Populist Radical Right Parties in Europe*,

koju je Mudde objavio 2007., teorijski je okvir koji ćemo podrobno analizirati i prikazati u ovome radu. U njoj suvremenu ideologiju desnog radikalizma čine nativizam, autoritarnost i populizam, kao i činjenica da su desnim strankama i njihovim biračima ekonomska pitanja manje važna, premda ekonomska kriza pogoduje njezinu jačanju (Mudde, 2007: 22-23). Zanimljivo je da Mudde u navedenoj studiji identificira ideološka obilježja minimalne i maksimalne definicije radikalne desnice. Pod minimalnim obilježjima navodi nacionalizam i nativizam. Riječ je o obilježjima koja imaju sve stranke iz desne obitelji. U minimalnoj definiciji nacija je središnji okvir desnih stranaka, iz koje proizlazi prvo obilježje ideologije radikalne desnice – nacionalizam. Drugo je obilježje nativizam, koji se najčešće rabi kao sinonim za antiimigrantske pokrete okrenute protiv stranaca (ibidem: 16-17). Treba istaknuti da je Mudde svoj teorijski okvir iz 2007. modificirao i djelomično revidirao u odnosu na prvu studiju. Međutim nacionalizam kao obilježje nije dirao. Prisutan je u minimalnoj definiciji, dok je u maksimalnoj definiciji (kao i ksenofobija iz prve studije) uključen u obilježje nativizma. Maksimalnu definiciju desnih radikalnih stranaka prema Muddeu čine temeljna ideološka obilježja: 1. nativizam, 2. autoritarnost i 3. populizam. Navedena obilježja usko su povezana s tri (za radikalno desne stranke) glavna politička pitanja: imigracije, kriminal i korupciju. U tom smislu radikalno desne stranke ne možemo smatrati jednoproblemskim strankama (Mudde, 2012: 9). Za razumijevanje ideologije desnog radikalizma ključan je pojam nativizma koji Mudde definira kao „ideologiju koja drži kako države trebaju biti naseljene isključivo članovima ‘nativne’ (domicilne, urođene) skupine (nacije) i da ‘ne-nativni’ (nedomicilni, neurođeni) elementi (osobe i ideje) predstavljaju temeljnu prijetnju homogenoj nacionalnoj državi“ (Mudde, 2007: 19). Navedena definicija nativizma čini središnji dio ideologije desnog radikalizma. Nativizam kao ideologija uključuje elemente nacionalizma i ksenofobije. Njima se pridodaje i šovinizam države blagostanja – u ovom smislu protekcionizam prema članovima vlastitog naroda, a isključivanje stranaca koji se koriste uslugama države blagostanja. Pritom Mudde smatra kako je nativist prikladniji pojam od primjerice nacionalista, antiimigranta ili rasista. Nacionalizam i ksenofobiju kao elemente nativizma Mudde je također definirao. Ksenofobija je tako „strah, mržnja ili neprijateljstvo prema skupinama koje se percipiraju kao strane, kao što su primjerice stranci, imigranti, tražitelji azila i slično. Osnovna je ideja da je sve što je strano prijetnja“ (Mudde, 2000: 188). Oslanjajući se na radove Ernesta Gellnera i Erica Hobsbawna, Mudde nacionalizam definira kao „političku doktrinu koja teži podudarnosti kulturne i političke zajednice, na primjer nacija i država“. Drugim riječima ključni je cilj nacionalizma postići monokulturnu državu (Mudde, 2007: 16). U tom smislu Mudde misli na etnički nacionalizam u kojem se etnička zajednica smatra „primarnom/temeljnomo jedinicom, dok se država smatra političkom voljom etničke zajednice. Članstvo etničke zajednice temeljeno je na etničkim kriterijima kao što su načelo podrijetla i narodnosti“ (Mudde, 2000: 188). Može se smatrati da

je tu riječ o tipu nacionalizma kao demarkacijskoj liniji između „nas“ i „drugih“, „koji ne mogu imati ista građanska i politička prava i koji nisu u stanju skladno se integrirati u nacionalnu zajednicu“ (Vujić, 2016: 56). Takav nacionalizam polazi dakle od uvjerenja da je smisao svake nacije uspostava ekskluzivne nacionalne države prema načelu „cijela nacija, jedna država“. Oslanjajući se na rad Koena Kocha, Mudde navodi da je postizanje tog cilja moguće iz dva razloga. Prvi je „unutarnja homogenizacija, koja se može postići na razne načine poput primjerice separatizma, asimilacije, protjerivanja ili čak genocida. Drugi je vanjska ekskluzivnost koja podrazumijeva povratak članova određene nacije izvan granica u matičnu nacionalnu državu“ (Mudde, 2007: 16). Korištenje pojma nativizam svojevrsna je specifičnost Muddeova teorije o ideologiji radikalne desnice jer navedeni pojam nije široko korišten u politološkoj literaturi. Pojam nativizam korijen je iz antropologije, a spominje se i u drugim društveno-humanističkim znanostima poput psihologije, lingvistike, filozofije ili povijesti. Primjerice u okviru psihologije nativizam se odnosi na uvjerenje prema kojem su intelektualne sposobnosti (pa čak i stavovi i crte osobnosti) urođene (Teovanović, 2010: 114). Dunja Jutrović navodi da su doktrinu o urođenim idejama i urođenom znanju zastupali filozofi Platon, Descartes i Leibniz, a Noam Chomsky u 20. stoljeću „oživljava tu tradiciju i brani teze o ljudskom umu u kojemu urođene ideje ili urođene reprezentacije igraju centralnu ulogu“ (Jutrović, 2003: 39-40). Hrvatski jezik nativizam prevodi kao urođen, a definira ga kao „naučavanje o urođenosti nekih ljudskih funkcija, predodžaba i pojmova“ i kao „svaka funkcija, predodžaba ili pojam za koje se pretpostavlja da su urođeni“ („Nativizam“, 2016). Ernest Gellner koristi nativizam kako bi opisao negativne osjećaje prema imigrantima i imigraciji (Yakushko, 2009: 44). Slično razmišlja i John Higham, koji nativizam smatra svojevrsnim oblikom nacionalizma, koristeći ga za opis intenzivnog protivljenja manjinskim skupinama i strancima unutar neke zemlje zbog toga što se razlikuju od domicilnog stanovništva (Mudde, 2007: 18). Povijest pojma nativizam započeo je 1840. u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD), kada se pojavio kao društveno-politički pokret usmjeren protiv irskih katoličkih imigranata koji su smatrani strancima i neprijateljima u odnosu na „naturaliziranu“ američku kulturu (Casanova, 2012: 486). Pokret je evoluirao u političku stranku koja je nosila ime Native American Party, da bi se 1855. preimenovali u American Party, djelujući bez nekog velikog političkog utjecaja (Smith, 2016: 416). Unatoč tomu, pojam se nastavio koristiti u američkoj političkoj povijesti te je i danas aktualan u njezinim društveno-humanističkim znanostima kad su u pitanju imigracija i odnos prema manjinama u SAD-u (Galindova i Vigil, 2006). U dodatku općenitim nativističkim argumentima protiv imigranata, Mudde navodi dva naizgled objektivna argumenta koji se koriste protiv prihvaćanja tražitelja azila i izbjeglica: „1. oni nisu stvarne političke izbjeglice, nego lažni ekonomski imigranti; 2. za njih nema mjesta“ (Mudde, 2007: 125).

Autoritarnost je drugo obilježje ideologije radikalne desnice u teoriji Casa Muddea. Ona podrazumijeva „vjeru u čvrsto organizirano društvo, dok se njegovo nepoštivanje treba oštro kazniti. Autoritarnost dakle uključuje čvrst ‘zakon i red’ te ‘tradicionalni kazneni moralizam’. Pored toga, autoritarnost sama po sebi nema antidemokratske tendencije, ali ih ne isključuje“ (ibidem: 23). S obzirom na to da je pojam autoritarnost definiran vrlo različito u poljima znanstvenih istraživanja, Mudde ga je u svojoj teoriji definirao u skladu s dominantnom tradicijom u socijalnoj psihologiji i frankfurtskom školom (ibidem: 22). Koncept je predstavljen u studiji *The Authoritarian Personality*, u kojoj se autoritarnost interpretira „kao općenita predispozicija da veličaju, da su podređeni i nekritični prema autoritarnim ličnostima svoje skupine, zauzimajući stav da kažnjavaju ne-pripadnike skupine u ime nekakvog moralnog autoriteta“ (ibidem). U navedenoj studiji Adorno, Frenkel-Brunswik, Levinson i Sanford prikazali su rezultate istraživanja „započetih 1943. u području odnosa strukture ličnosti i političkog ponašanja, konkretnije u vezi predrasuda prema Židovima i dramatičnih zbivanja u nacističkoj Njemačkoj“ (Šiber, 1998: 152). Istraživala se potencijalno fašistička ličnost, odnosno prihvaćanje fašističke ideologije, čija je struktura takva da izražava posebnu podložnost antidemokratskoj propagandi, uključujući antisemitizam, a konačni rezultat bila je F-ljestvica koja je mjerila dispoziciju ličnosti za prihvaćanje fašističke ideologije (ibidem: 153). U autoritarnosti je upravo nacionalizam bio jedna od glavnih značajki. Slijedeći psihološku literaturu, nacionalizam prema Šiberu podrazumijeva „patologiju nacionalnog, u smislu apriornog negativnog, neprijateljskog odnosa prema pripadnicima drugih naroda“ (Šiber, 2007: 125). Iako je koncept i dalje aktualan i nezaobilazan u analizi odnosa ličnosti i politike, bio je podvrgnut brojnim kritikama. Jedna od središnjih kritika odnosila se na razmatranje odnosa autoritarnosti i političkih orijentacija. U tom smislu Shils navodi da su Adorno i suradnici bili posvećeni isključivo desnoj autoritarnosti, gdje su na desnom kraju fašisti, a na drugom ono što autori smatraju demokratima, nudeći pritom ekvivalentne karakteristike autoritarne ljevice (Šiber, 1998: 154-156). Možemo dakle zaključiti da autoritarnost označava sindrom psiholoških osobina koje posjeduje neslobodan pojedinac u neslobodnom društvu. U tom smislu Ivan Šiber navodi: „Njome se pokušava objasniti antidemokratska orijentacija, pojava etnocentrizma i konzervativizma. Autoritarna ličnost je ona koja traži autoritet kome bi vjerovala, koji bi joj pružio sigurnost i izvjesnost, a istodobno ona je spremna da se na isti način postavi prema onima koji o njoj ovisе, da inzistira na svome autoritetu i hijerarhiji. Živeći i socijalizirajući se u okviru autoritarnih odnosa u obitelji, religiji, državi, pojedinac traži sigurnost u ocu, bogu ili vlasti. U situacijama društvene krize, nesigurnosti, gubitka perspektive, pojedinac traži ‘oca domovine’, ‘vođu’ ili ‘mesiju’. Upravo takav, autoritaran, prevladavajući karakter zahvalno je psihološko tlo za razne oblike manipulacije, a pogotovo za homogenizaciju unutar grupe i za izražavanje agresivnosti prema vanjskim grupama“ (ibidem: 151). Dok Adorno i suradnici miješaju

autoritarnost s drugim stavovima i ideološkim značajkama, uključujući antisemitizam i etnocentrizam, Bob Altemeyer, istražujući autoritarnost desnice, razmrsio je razne elemente i temelji svoju definiciju desne autoritarnosti na kombinaciji triju obilježja F-ljestvice: „1. autoritarna submisivnost – visok stupanj podložnosti autoritetima za koje pojedinac smatra da su uspostavljeni i legitimni u društvu u kojem se nalazi; 2. autoritarna agresivnost – opća agresivnost usmjerena prema različitim osobama; 3. konvencionalizam – visok stupanj prihvatanja socijalnih konvencija za koje se smatra da ih je propisalo društvo i uspostavljeni autoriteti“ (ibidem: 158). Prema Altemeyeru, desna je autoritarnost „individualan faktor, crta ličnosti koja dovodi do toga da je potreban vrlo mali društveni pritisak kako bi se pojedinac podvrgnuo autoritetu“ (ibidem). Altemeyer govori o desnoj autoritarnosti zato što se njegova operacionalizacija odnosi na uspostavljene vlasti. Kako navodi Mudde, ključna je značajka autoritarnog programa radikalne desnice borba protiv kriminala kroz „beskompromisni pristup protiv kriminala“. U njemu desne stranke „žele više policajaca s boljom opremom i plaćama, manje birokracije i više stručnosti. Također, žele da policajci ponovno steknu visok status u društvu iako stranke ne opisuju kako bi se to postiglo. Radikalna desnica, nadalje, poziva na znatno jačanje nezavisnosti sudova i policijskih snaga. Također, žele da obje institucije budu slobodne od političkog, tj. stranačkog utjecaja. Druge teme o kojima se referira radikalna desnica jesu elaboracija i transformacija zatvorskog sustava i građanskog prava na samoobranu. Većina stranaka poziva na građenje zatvora koji bi zadovoljavali samo osnovne potrebe i nametnuli striktniji režim poput uklanjanja televizora iz zatvorskih ćelija, socijalnih usluga i više ljudi po ćeliji. Paradoksalno je to što, uzimajući u obzir njihov naglasak na državni monopol nad silom, nekoliko populističkih radikalno desnih stranaka brane (podržavaju) građansko pravo da nose i koriste oružje“ (Mudde, 2007: 146-150). U konačnici, zanimljivi su rezultati istraživanja Muddea kad su u pitanju obitelj radikalno desnih stranaka i njihov odnos prema militarizmu. Većina takvih stranaka zalaže se za tradicionalne militarističke vrijednosti ili pozivaju na izgradnju veće i snažnije nacionalne vojske, uz zalaganje za obvezni vojni rok (ibidem: 150). Unatoč uvriježenom mišljenju u znanstvenoj literaturi da stranke radikalne desnice imaju podršku među osobama koje su sklone autoritetu, novija politološka istraživanja na primjeru pet zapadnoeuropskih zemalja pokazuju da to ne mora biti nužno. S druge strane isto je istraživanje pokazalo da osobe sklone nacionalizmu dosljedno podržavaju stranke radikalne desnice (Dunn, 2015).

Populizam je treće, posljednje obilježje u ideologiji desnih političkih stranaka Muddeove teorije. Populizam dijeli društvo na dvije antagonističke i homogene skupine: „obični narod“ i „korumpiranu elitu“, te smatra kako politika treba biti izraz opće volje naroda (Mudde, 2007: 22-23). U tom smislu za stranke radikalne desnice elitu ne čine „samo etablirane političke stranke, nego i kulturna, gospodarska i medijska elita, tvrdeći da oni obmanjuju narod lažnom izbornom konkurencijom i stavljajući svoj (ili

imigrantski) interes iznad opće volje naroda“ (Mudde i Kaltwasser, 2013: 497). Kako navodi Berto Šalaj, „tako shvaćen narod jasno je odijeljen od dviju društvenih grupa koje se ne smatraju njegovim dijelom. Jednu čine spomenute elite, a drugu ono što većina politologa označava kao ‘opasni drugi’. Suprotstavljanje elitama i ‘opasnim drugima’ zajedničko je, dakle, obilježje populističkih pokreta, no, istodobno, i izvorište razlika među njima. Ukoliko je riječ o desnim populistima, najčešći ‘opasni drugi’ su imigranti i etničke ili vjerske manjine“ (Šalaj, 2012: 28). Mudde populizam smatra političkom ideologijom, a ne političkim stilom. Unatoč tomu, treba istaknuti da je Mudde revidirao svoje viđenje populizma. U prvoj studiji populizam je smatrao političkom stilom. Razlog je tomu, kako sam navodi u drugoj studiji, ograničeno korištenje literature o populizmu tijekom rada na prvoj studiji (Mudde, 2007: 21). Iako promatra populizam kao političku ideologiju, Mudde ističe da ne treba očekivati da ga obilježuje jednak stupanj intelektualne konzistentnosti i rafiniranosti kao npr. konzervativizam ili liberalizam (Mudde, 2004). U politologiji je izražen znatan interes za istraživanje populizma. Pojam populizam nastao je krajem 19. stoljeća u SAD-u kada su pristalice useljenika i zagovaratelji temeljnih socijalnih prava sami sebe nazivali populistima. Politički fenomen populizma kroz povijest je uvijek nastajao u društvima koja su se percipirala kao dio periferije u odnosu na etablirane centre moći (npr. ruski *narodniki* i People’s Party u SAD-u). U to vrijeme populizam je imao ljevičarski predznak, ali ne marksističkog, već anarho-sindikalnoga karaktera (Beyme, 2007: 27). Pridjev populistički počeo se koristiti krajem 19. stoljeća u SAD-u za opis načela i djelovanja političke stranke People’s Party. „Stranka se zauzimala za veća prava seljaka i radnika i kritizirala politički sustav koji pogoduje interesima povezanih i korumpiranih političkih i poslovnih elita iz Washingtona i New Yorka“ (Šalaj, 2012: 23). Što je to konkretno programatski značilo? U ekonomskom dijelu programa stranka je „zahtijevala veće državne poticaje poljoprivrednicima, progresivno oporezivanje, državno vlasništvo nad prometnim infrastrukturnama poput željeznice itd. Politički dio programa obuhvaćao je, između ostalog, uvođenje instrumenata neposredne demokracije na sve razine političkog odlučivanja i skraćivanje mandata predsjednika države. Bio je to pokušaj da se u okviru američkoga političkog sustava inauguriira treća politička snaga, pri čemu je temeljna poruka bila da su se dvije dominantne političke opcije otuđile od naroda i na taj način iskvarile izvorne ideje Američke revolucije. Te su političke elite, u sprezi s poslovnim elitama, ‘ukrale’ američkom narodu demokraciju, pa je stoga glavni cilj populista vratiti suverenost naroda, to jest vladavinu običnih, poštenih ljudi“ (ibidem). Pojam populizam počeo se širiti nakon Drugoga svjetskog rata. Nakon SAD-a najviše se proširio u Latinskoj Americi, upotrebljavajući se za označavanje primjerice peronizma, odnosno načina vladanja Juana Perona u Argentini. Kako ističe Berto Šalaj, pojam je u tom razdoblju „najčešće nekritički upotrebljavan kako bi se označile neuobičajene političke pojave ili pokreti koje nije bilo lako razvrstati prema nekoj od tada dominantnih klasifikacija“

(ibidem: 24). Populistički akteri zastupaju različite političke provenijencije, stoga treba napomenuti da je njihov nastanak usko vezan uz specifičan kontekst svake pojedine zemlje. „Populizam, dakle, može biti i lijevi i desni, i autoritaran i libertarijanski, i progresivan i reakcionaran, ovisno o prirodi i vrijednostima elita i ‘opasnih drugih’ kojima se suprotstavlja“ (ibidem: 29). Ukoliko je riječ o desnom spektru, populistička desnica bazira se na kritici migracijskih tokova i multikulturalnih društava, globalizacije te naglašenoj ksenofobiji i obrani nacionalnog i kulturnog identiteta (Beyme, 2007: 28; Milardović, 2004: 204). Iz današnje perspektive vidljivo je da je u zadnja tri desetljeća u Europi upravo ta podvrsta postala izrazito zastupljena u političkom životu i nacionalnim stranačkim sustavima. Njihova primarna spona upravo je rekurs prema idealističkom poimanju naroda. U tom smislu treba istaknuti da su desni populistici na početku, kako navodi Klaus von Beyme, „umnogome tumačeni kao jednoproblemska stranka te averzijom prema nastajućem višekulturalnom društvu. Kasnije je za to kretanje učinjen odgovornim kartel velikih organizacija u korporativizmu“ (Beyme, 2002: 71). Utjecaj globalizacije na nacionalnu državu posebno izaziva otpor desnih populista koji smatraju da to vodi uništavanju nacionalnog identiteta. „Za populističku desnicu, globalizacija je neprijatelj s više lica.“ Drugim riječima, prema Casu Muddeu, „globafobija je esencijalna značajka populističke radikalne desnice. U principu, sva tri glavna podtipa globalizacije odbacuju se na temelju istih nativističkih uvjerenja: prijete nezavisnosti i čistoći nacije – države. Globalizacija je uglavnom viđena kao proces amerikanizacije. S obzirom na ekonomsku globalizaciju, desne populističke stranke osobito se protive neoliberalnoj ekonomiji i masovnoj imigraciji. Kulturna globalizacija odbačena je jer se vjeruje da uništava kulturnu raznolikost nacija i stvara pogrešnu kulturu, kao što je primjerice američka kultura materijalizma i nihilizma. Politička globalizacija doživjela je uspon u mnogim bizarnim i ekstremnim teorijama zavjera u populističkoj radikalnoj desnici, povezano s američkom dominacijom, ali unatoč tomu ne vjeruju sve stranke iz navedene heterogene obitelji u zavjere oko novog mitskog svjetskog poretka“ (Mudde, 2007: 196).

Nekoliko je točaka zajedničkih gotovo svim populističkim akterima. To su izrazit politički pragmatizam, pozivanje na volju naroda i većine, masovna okupljanja, referendume i peticije te druge oblike izravne demokracije. Osim površnog uvažavanja sustava *kočnica i ravnoteža* prava nacionalnih ili društvenih manjina na dnu su liste prioriternih ciljeva, a ponekad su i žustro osporavana. Prema Margaret Canovan, moguće je razlikovati populizam odozgo, kao induciranu inačicu populizma najslabiju populizmu političara, te populizam odozdo, kao izravnu spontanu reakciju na neku društvenu akciju (Canovan, 1981). Najbolji je primjer populizma odozdo agrarni populizam s kraja 19. stoljeća u SAD-u, dok populističke diktature poput peronizma u Argentini i zahtjevi za plebiscitom u razvijenim demokracijama predstavljaju populizam odozgo. Canovan je, među ostalim, prva pokušala tipologizirati populističke po-

krete. Pritom ih je podijelila na dva glavna tipa. Prvi je agrarni populizam koji ima tri podvrste: 1. populizam farmera, za koji kao primjer navodi People's Party; 2. zemljoradnički populizam, znakove kojeg vidi u nekim zapadnoeuropskim državama; 3. populizam intelektualaca, primjer ruskih *narodnika* s kraja 19. stoljeća, u kojem je skupina mladih intelektualaca zagovarala interese seljaka i nastojala ih politički mobilizirati. Drugi je tip populizma politički te ima četiri podvrste: 1. populistička demokracija, koja se zasniva na zagovaranju političkog sudjelovanja građana putem instrumenata izravne demokracije; 2. političarski populizam koji nastoji da pojedini političari putem dezideologiziranog pozivanja na narod dobiju što širu političku potporu i osvoje vlast; 3. reakcionarni populizam koji okuplja na temelju nesnošljivosti prema određenim manjinskim skupinama; 4. populističke diktature, pri čemu kao klasičan primjer te vrste populizma Canovan navodi Peronovu vladavinu u Argentini (ibidem). Tipologizaciju populizma M. Canovan na agrarni i politički slijedi i Cas Mudde. Međutim on uvodi i socioekonomski populizam. Agrarni populizam iz 19. stoljeća, prema Muddeu, bio je oporba urbanim elitama, centralizaciji te materijalističkoj kapitalističkoj civilizaciji, tražeći da društvo bude utemeljeno na moralu i agrikulturi. Socioekonomski populizam smjera tipu protekcionizma u funkciji interesa naroda i zastupljen je u Latinskoj Americi. S druge strane politički populizam poziva na narod kao na homogeni entitet i na izravnu svezu naroda i populističkih aktera (Milardović, 2004: 142-143; Mudde i Kaltwasser, 2013). Vrijedi istaknuti hrvatsku tipologizaciju populizma koju je dao Anđelko Milardović, pozivajući se također na prestižnu tipologizaciju M. Canovan. Milardović tipologizaciju izvodi iz hrvatske političke povijesti 20. stoljeća. Tako prema Milardoviću agrarni populizam svog reprezentanta ima u seljačkom pokretu braće Antuna i Stjepana Radića, dok se politički populizam pojavio u tri varijante. Prva je desno-populistička diktatura ustaškoga poglavnika Ante Pavelića. Druga je lijevo-populistička diktatura jugoslavenskoga predsjednika Josipa Broza Tita. Treća, posljednja, autoritarni je populizam/demokracija prvoga hrvatskoga predsjednika Franje Tuđmana (Milardović, 2004: 148). Potrebno je upozoriti na opasnost miješanja pojmova populizam i desni ekstremizam. Glavna razlika između populista i desnih ekstremista, prema Klausu von Beymeu, nalazi se u načinu organizacije stranke. Dok potonja kategorija zagovara demokratski centralizam, populistički političari mogu biti predani načelu unutar-nje demokracije i decentraliziranosti (američki populistički pokret) (Beyme, 2007: 31). S druge strane, kako ističe Uwe Backes, moguće je istaknuti tri kriterija razlikovanja između populizma i desnog ekstremizma: 1. širenjem terorizma osnovni kriterij za razlikovanje i klasifikaciju populističkih pokreta spram desnog ekstremizma postalo je prihvaćanje ili odbijanje terorizma kao oružja političkoga konflikta; 2. dodatni kriterij za razlikovanje postala je konstantna i konzistentna antisemitska i antiamerička retorika koja nije dio populističkih stranaka i pokreta; 3. najopćenitiji kriterij za razlikovanje populizma od desnog ekstremizma jest pravljenje razlike između negacije i odbijanja

demokratskih vrijednost s jedne strane i negacije demokratskih metoda s druge. Populisti se uvijek pozivaju na demokratske vrijednosti, ali negiraju ustaljene demokratske metode (Backes, 2006: 232). Na pitanje o uzrocima pojave i jačanja populizma moglo bi se sažeto odgovoriti na sljedeći način: „populizam je latentno prisutan u strukturi i praksi suvremenih liberalno-demokratskih političkih poredaka, a oživljava i jača u situacijama velikih društvenih, ekonomskih i političkih kriza, i to posebice u slučajevima pojave vještih i karizmatičnih populističkih lidera te postojanja masovnih medija koji su skloni davati velik prostor populističkim idejama i pokretima“ (Šalaj, 2012: 37). U politologiji se vodi rasprava o tome je li populizam politička ideologija ili politički stil koji koriste različite društvene i političke skupine. Pored Muddea i njegove suvremene definicije populizma na koju gleda kao na ideologiju, slična stajališta dijele i drugi autori. Tako primjerice Daniele Albertazzi i Duncan McDonnell populizam vide kao „ideologiju koja suprotstavlja jedinstven i moralan narod elitama i opasnim drugima koji zajedničkim snagama suverenom narodu oduzimaju (ili pokušavaju oduzeti) njegova prava i vrijednosti“ (Albertazzi i McDonnell, 2008: 3). Nadalje, Koen Abts i Stefan Rummens, pokušavajući što sažetije odrediti populizam, određuju ga kao „ideologiju koja zagovara vladavinu naroda kao jedinstvenoga suverenoga tijela“ (Abts i Rummens, 2007: 409). U hrvatskoj se politologiji na fenomen populizma također gleda kao na političku ideologiju. Tako primjerice Tihomir Cipek populizam nastoji raščlaniti „kao političku ideologiju shvaćenu kao skup stavova i normi pomoću kojih se ljudi orijentiraju u prostoru“ (Cipek, 2015: 179). Cipek se, kao i drugi istraživači populizma poput Margaret Canovan i Casa Muddea, oslanja na Michaela Freedena i njegovo razumijevanje političkih ideologija, prema kojem političke ideologije služe kao „konceptualne mape političkog svijeta koje olakšavaju građanima političko razmišljanje i snalaženje. Ideologije su tako, pretvarajući kompleksnost političkog procesa u slike koje građani mogu razumjeti, most između politike i naroda“ (Šalaj, 2012: 26). Drugim riječima, „političke ideologije ne razrješavaju sve ambivalentnosti političkog svijeta, no njihova je glavna funkcija da iz velikoga broja dostupnih političkih ideja izdvajaju određene i kombiniraju ih na određeni način“ (ibidem). S druge strane postoje autori kao što su Marco Tarchi, Pierre Taguieff i Robert Jansen koji smatraju da se populizam, s obzirom na to da je jedino zajedničko obilježje različitih populističkih pokreta pozivanje na narod, treba tretirati kao politički diskurs ili politički stil koji je dostupan različitim društvenim i političkim skupinama. Prema njima na populizam ne možemo gledati kao na političku ideologiju iz najmanje dva razloga. „Prvo, populistički pokreti nemaju jasno i koherentno izražene stavove o većini važnih suvremenih političkih pitanja. A čak i kada su ti stavovi izraženi, uglavnom predstavljaju reaktivnu, a ne konstruktivnu viziju o nekoj političkoj situaciji. Drugim riječima, populizmu nedostaju središnje vrijednosti – kao što su primjerice sloboda, jednakost ili socijalna pravda – te na njega treba gledati kao na politički stil ili način političke mobilizacije, a ne kao na političku ideologiju“

(ibidem). Premda rasprava nije završena, Šalaj navodi da prevladava stav prema kojem se populizam može promatrati kao svojevrsna slabo utemeljena (engl. *thin-centred*) ideologija koja ima jezgru – „pozivanje na narod i antagonistički odnos prema elitama“ – ali su joj potrebne „dodatne vrijednosti i sadržaji kako bi se osmislio politički svijet o kojem govori“ (ibidem: 28). Tomu treba pridodati da je populizam bolje promatrati „kao zrcalni odraz demokracije koji onima što zagovaraju demokraciju omogućuje da promišljaju o nedostacima i mogućim reformama postojećih demokratskih poredaka“ (ibidem: 44). Populizam nije dakle, prema Šalaju, isključivo patologija demokracije, „nego i pokazatelj njezine krize i malaksalosti koju bi političke elite i građani trebali shvatiti ozbiljno. Pojava i jačanje populizma podsjećaju nas da demokracija nije zauvijek dano stanje, nego režim koji političkim procesom neprestano treba obnavljati“ (ibidem: 44). U konačnici, možemo zaključiti da je središnja ideja populizma ta „da je društvo podijeljeno na dvije homogene i antagonističke skupine: poštenu narod i korumpiranu elitu“ (ibidem: 27). Populizam dakle konstruira dihotomiju između *nas do-lje* i *onih gore*, koju obogaćuje odgovarajućim stereotipima. Populistički političari uvijek njeguju radikalno demokratske stavove koje teže potkrijepiti zahtjevima za više narodnog odlučivanja. Uvjerenje da narod mora govoriti jednim glasom odražava se u utjelovljenju populističkog pokreta kroz osobu karizmatičnih osobina, pri čemu je bitno napomenuti da karizma počiva na iracionalnosti i iracionalnom promišljanju. U europskim okvirima populističke stranke mogu svoj uspon zahvaliti isključivo takvim osobama, pa na desnoj strani političkog spektra nalazimo ličnosti poput Berlusconija ili Haidera, a s lijeve Lafontainea. Populističke stranke dijele osobinu ograđivanja od etničkih i kulturnih manjina na horizontalnoj razini, dok se na vertikalnoj razini sukobljavaju s već spomenutim elitističkim strukturama. Prema Muddeu, populisti razlikuju četiri tipa neprijatelja: 1. neprijatelji izvan države i izvan nacije – tu su članovi međunarodnih organizacija, stranih vlada, strani kapital itd.; 2. neprijatelji izvan nacije, a unutar države – na meti su imigranti, osobito oni s drugačijom kulturološkom pozadinom, kao i nacionalne manjine; 3. neprijatelji izvan države, a unutar nacije – obuhvaćeni su umjetnici, političari i intelektualci koji su emigrirali u strane zemlje, kao i pripadnici iste nacije koji žive u drugoj državi, ali ne teže ujedinjenju s matičnom državom; 4. neprijatelji unutar nacije i unutar države – odnosi se na neodređen pojam elite koja predstavlja amalgam kulturnih, političkih i ekonomskih aktera, nacionalne izdajnike koji su u službi stranih interesa i izopačenih pojedinaca poput homoseksualaca i narokomana (Mudde, 2007: 64-78).

Zaključno, možemo istaknuti da je Muddeova teorija iz njegove studije *Populist Radical Right Parties in Europe* o ideologiji stranaka radikalne desnice trenutačno najrelevantnija. Mudde unutar svoja tri temeljna ideološka obilježja radikalne desnice koristi veći broj ideoloških obilježja koja u svojim radovima navode i drugi autori, a mogu se primijeniti i na hrvatski primjer. Nadalje, kako navodi Andrej Zaslove u svojoj recenziji

navedene studije, Mudde jasno određuje zajednička obilježja koja objedinjuju radikalno desne stranke, što predstavlja važan prekid s trendom u politološkoj literaturi da se usredotoči prvenstveno na razlike, a ne na sličnosti (Zaslove, 2009). Međutim, treba istaknuti da Zaslove, iako hvali Muddeovu studiju, ima dvije temeljne kritike. Prva je kritika maksimalne definicije radikalno desnih stranaka u kojoj postavlja pitanje zašto spomenuta definicija sadrži tri obilježja te koji su pragovi za njihovo uključivanje ili isključivanje. Druga je kritika skepticizam oko toga da se razvija minimalna i maksimalna definicija radikalno desnih stranaka (ibidem). Relevantnost teorijskog okvira Mudde očituje se i u suvremenosti njegove definicije populizma, kao i specifičnosti upotrebe pojma nativizam. Nadalje, za razliku od drugih autora, Mudde svoj teorijski okvir primjenjuje i na istočnoeuropske desne stranke, za razliku od primjerice studija Pippe Norris, Piera Ignazija ili Michelle Hale Williams, koje također spominjemo u ovom radu, ali su usredotočene isključivo na zapadnoeuropske desne stranke. Iznimka su radovi Michaela Minkenberg koji se bavi usporedbom zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih desnih stranaka, međutim on nije podrobno elaborirao vlastiti teorijski okvir. U konačnici, relevantnost Muddeove teorije ogleda se i u činjenici što je 2008. za svoju spomenutu studiju osvojio nagradu Stein Rokkan. Riječ je o nagradi koju u spomen norveškom politologu i sociologu Rokkanu dodjeljuju Međunarodno vijeće za društvene znanosti, Sveučilište u Bergenu i Europski konzilij za politološka istraživanja.

Postoje li uopće kriteriji za uspjeh desnih stranaka u Europi? Prema Pippi Norris, relevantne su one stranke koje osvoje minimalno tri posto na nacionalnim izborima (Norris, 2005: 53). Kako navodi Klaus von Beyme, od pojave takozvanog „trećeg vala“ desnih stranaka 1980-ih godina uspjeh pojedinačnih stranaka snažno varira na razini cijele Europe (Beyme, 1988; Beyme, 1998). Unatoč tomu, radikalno desne stranke najbrže su rastuća stranačka obitelj u Europi, sa zapaženim izbornim rezultatima (Mudde, 2007; Carter, 2005; Kulinska, 2010). Njihovi izborni rezultati, iako zapaženi, zapravo su ograničeni. S prosječnom izbornom podrškom manjom od deset posto, malo je stranaka radikalne desnice na kojima su oni glavni akter u nacionalnom političkom sustavu. Drugim riječima, većina drugih stranaka u parlamentima izbjegava ih, tako da je njihov ucjenjivački potencijal rijedak. Ukoliko se dogodi da pojedina stranka radikalne desnice sudjeluje u izvršnoj vlasti, na kraju se ispostavi da su oni samo „psi koji jako laju, ali rijetko grizu“ (Mudde, 2013: 14). Kao neke od primjera stranaka radikalne desnice koje su sudjelovale u izvršnoj vlasti možemo navesti Slobodarsku stranku Austrije za područje Zapadne Europe ili Srpsku radikalnu stranku u Istočnoj Europi (Mudde, 2007: 280). Treba istaknuti da stranke radikalne desnice nisu jednako udaljene od stranaka iz ostalih stranačkih obitelji. Ako se kao referentne točke desnice uzmu njezina ideološka obilježja (nacionalizam, antiimigracija i zalaganje za čvrsti „zakon i red“) i njezin politički stil (populizam i kritika vladajuće elite), politološka istraživanja pokazuju dvije stvari. Prvo, kada je riječ o ideološkim obilježjima, strankama radikalne de-

snice bliže su konzervativne, neokonzervativne i demokršćanske stranke, dok su najudaljenije socijalističke, zelene i socijaldemokratske stranke. Drugo, kada je riječ o političkom stilu, rezultati su drugačiji. Strankama radikalne desnice bliže su socijalističke i zelene stranke. To ne iznenađuje s obzirom na to da stranke krajnje desnice, kao i krajnje ljevice, imaju isti politički stil, ali naravno s različitim ideoloških pozicija (Immerzeel, Lubbers i Coffe, 2016). Drugim riječima, zbog podudarnosti „kritičkih tematika radikalne ljevice i desnice govori se o novoj ‘crno-crvenoj’ konvergenciji, ili savezu“, koji još uvijek ostaje na retoričkoj bazi zbog, kako smo ranije naveli, nepremostivih ideoloških razlika (Vujić, 2016: 290). Cas Mudde prema rezultatima svojih istraživanja navodi da postoji barem pet razloga za nemoć prilikom vladanja stranaka radikalne desnice. „Prvi je taj što su navedene stranke usredotočene samo na nekoliko problema, čime je značajno smanjen njihov utjecaj, unatoč relativnoj uspješnosti. Ono što je najvažnije, socioekonomski problemi nisu od presudne važnosti za njihovu politiku. Drugi je taj što su političke stranke samo jedan od mnogih aktera u kreiranju politike. Birokracija i nevladini akteri mogu ozbiljno ograničiti manevre za stranke, što odgovara velikim strankama koje imaju više pristalica u središnjim javno-političkim mrežama, za razliku od stranaka radikalne desnice. Treće, ukoliko sudjeluju u izvršnoj vlasti, stranke radikalne desnice u koalicijama uvijek su slabiji partner s manje iskustva. Čak i kada vode pojedina ministarstva, imaju samo nominalnu kontrolu. Četvrto, koalicijske vlade proizvod su procesa usklađivanja politika između *mainstream* i populističkih, desno radikalnih stranaka, koji prethodi suradnji u vlasti. Stoga puno vladinih politika u vezi s populističkim, desno radikalnim temama kao što je imigracija odražavaju jednako tako programe srednjolinijskih desnih stranaka, kao i onih populističko radikalno desnih stranaka. Peto, i posljednje, stranke radikalne desnice žele se držati načela ‘jednom nogom u vladi, jednom nogom izvan vlade’. Drugim riječima, navedene stranke žele zadržati imidž oporbe koristeći radikalnu retoriku te se zalažući za korjenu promjenu politike, a ne riskirati da ih se doživljava etabliranim strankama i dijelom ‘korumpirane elite’“ (Mudde, 2013: 14). Prema Herbertu Kitscheltu, radikalno desne stranke dobivaju najveću podršku u vrijeme ekonomskih kriza u državama. Jedna od temeljnih tema u političkom programu radikalne desnice jest borba protiv povišenja poreza, prvenstveno na izravne prihode i vlasništvo (Kitschelt i McGann, 1997). Stranke u svojim programima naglašavaju socioekonomski moment, projicirajući krivnju na *mainstream* stranke i preuzimajući jednim dijelom ulogu antisustavne stranke kako bi ponovno preuzele kompetitivnu i sustavnu ulogu kao i druge političke stranke u stranačkom sustavu (Kitschelt, 2007). S druge strane Cas Mudde smatra kako ekonomija i ekonomska pitanja krajnje desnim strankama i biračima nisu od presudne važnosti. Tezu kako ekonomija pogoduje krajnje desnim strankama demantira na empirijskim primjerima Velike depresije, Velike recesije i europskih izbora iz 2014., gdje navodi kako su „krajnje desni europski zastupnici izabrani samo u jednoj od zemalja

kojima je pružen *bailout*, dok je u četiri od pet zemalja (Portugal se pokazao kao iznimka) krajnja ljevica osvojila značajno veći broj glasova“. S druge strane krajnja desnica postigla je najbolje izborne rezultate isključivo u zemljama Europske unije (EU) koje su vrlo malo ili umjereno pogođene krizom (Mudde, 2014: 17). Mudde ističe „kako u doba ekonomske krize, kada socioekonomski problemi potiskuju sociokulturna pitanja, stranke krajnje desnice ne mogu mnogo ponuditi te stoga neki njihovi birači odlučuju apstinirati ili potražiti neku drugu stranku s jasnijim ekonomskim profilom i kompetencijama“ (ibidem). Takva i slična stajališta dijele i autori kao što su Matthew Goodwin i Elisabeth Carter (Goodwin, 2014; Carter, 2005). Unatoč tomu, radikalno desne stranke „brane tržišnu ekonomiju u onoj mjeri u kojoj ona dopušta pojedincu da ostvaruje svoj poduzetnički duh, ali kapitalizam koji promoviraju isključivo je nacionalan, otkuda potječe i njihova mržnja prema globalizaciji. To su, sve u svemu, nacionalno-liberalne stranke koje priznaju intervenciju države ne više samo u polju suverenih državnih ovlasti, nego i kako bi zaštitile sve one gubitnike globalizirane i financijalizirane ekonomije“ (Camus, 2014). Riječju, ekonomija uvijek treba biti u službi nacije (Mudde, 2007: 137). Faktori uspjeha radikalne desnice prema Michaelu Minkenbergu sastoje se od tri elementa. „Prvi je modernizacija ideologije i strategije, gdje su se odrekle tradicije fašizma, rasizma i otvorenog neprijateljskog stava prema demokraciji. Druga je prilagodba političkoj situaciji, uz očuvanje i naglašavanje pitanja nacije. Posljednji je razvoj personalizacije političkih aktera“ (Minkenberg, 2011: 43). Postoji velika razlika između zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih desnih stranaka. U njoj se nalazi još jedan razlog zašto se radi o prilično heterogenoj stranačkoj obitelji. Zapadnoeuropska krajnja desnica nakon 1989. napušta antikomunizam kao varijablu djelovanja, brani europsku kulturu od imigranata i amerikanizacije i razapeta je između euronacionalizma, kritike globalizacije i regionalnog šovinizma. S druge strane u postkomunističkim zemljama antikomunizam ima daleko značajniju ulogu u djelovanju krajnje desnih stranaka (Kuljić, 2002: 126). Otpor imigraciji predstavlja glavnu odrednicu političkih programa zapadnoeuropskih radikalnih stranaka, dok istočnoeuropska radikalna desnica imigraciju niti ne spominje. Projiciranje krivnje Drugih ovdje se odnosi na autohtone manjine, prakticirajući na taj način svojstvenu ksenofobičnost. Pitanje imigracije fundamentalni je razlog zašto se ne može za sve europske radikalno desne stranke upotrijebiti samo naziv antiimigrantske stranke (Obućina, 2009: 199). To naravno ne znači da su istočnoeuropske stranke radikalne desnice proimigrantske. Tako je migracijska kriza koja je zahvatila Europu 2015. godine pokazala da primjerice hrvatske pravaške stranke ili srpski radikali zastupaju odlučne antiimigrantske stavove. Prema Obućini, iako su sve radikalno desne stranke utemeljene na nacionalizmu, „važni su tipovi nacionalizama koji usmjeravaju pojedine stranke. Iako sam nacionalistički pokret osjetno ovisi o povijesnim i socijalnim kontekstima razvoja zemlje, primjećuje se opstanak tradicionalnoga etničkog nacionalizma u postkomunističkoj Europi, dok

se istovremeno u Zapadnoj Europi sve više razvija protekcionistički nacionalizam“ (ibidem). Nadalje, integracija država u EU i NATO nije još jedinstven proces među strankama radikalne desnice. „Među strankama Zapadne Europe primjećuje se zajednički napor očuvanja ‘Tvrđave Europe’, odnosno jedinstven stav da bi supradržavna formacija kakva je EU trebala biti zajednica suverenih nacija i ništa više od toga. Tom pristupu idu i neke stranke Istočne Europe, pronalazeći u integracijama priliku za ostvarenje nekih svojih težnji. Postoje i one stranke koje odlučno odbacuju integriranost, ponajviše se izvlačeći na temu predaje suverenosti, odnosno izdaje temeljnih nacionalnih interesa“ (ibidem: 200). Usto, postkomunistička radikalna desnica slabije je organizirana nego zapadnoeuropska i više je usredotočena na prošlost, što znači da je više antidemokratska i više militantna. U većini postkomunističkih zemalja u kojima demokracija još nije „glavna igra u gradu“ (Juan Linz) to otvara mogućnost uspjeha radikalne desnice (Minkenberg, 2011: 53). Naposljetku, za razumijevanje distinkcije između zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih desnih stranaka potrebno je uvesti i kriterij teritorijalnog revizionizma. Autori poput primjerice Michaela Minkenberga smatraju da se na Istoku, za razliku od Zapadne Europe, radikalna desnica bavi problematikom „izgubljenog teritorija“ (Minkenberg, 2013a: 15). Takvo stajalište slijedi i Jill Irvine koja ističe da je ključna distinkcija između takvog tipa desnice u Zapadnoj i Istočnoj Europi ta što ona u Istočnoj Europi želi promijeniti (proširiti) granice države, dok ih u Zapadnoj Europi želi „samo“ zatvoriti (Irvine, 1995: 148). Vedran Obućina navodi da u politološkoj literaturi postoje dvije teze o razvoju stranaka radikalne desnice u postkomunističkoj Europi. „Prva smatra da se radi o istom tipu stranaka kao i u Zapadnoj Europi, a njihova su glavna obilježja ekskluzivni nacionalizam, odbacivanje liberalizma i autoritarne vrijednosti. Druga smatra da između Istočne i Zapadne Europe postoje značajne razlike u vidu ekonomske zaostalosti i socijalnih problema koji su posljedica tranzicije iz komunizma u tržišno gospodarstvo i liberalnu demokraciju, drugim riječima, identificira gubitnike tranzicije“ (Obućina, 2012: 96). Unatoč razlikama, suradnja između desnih stranaka zemalja članica EU-a postoji. Jedan je od primjera susret sedam stranaka koji je održan 2005. godine u Beču. Tada je uspostavljen Kontaktni forum za europske patriotske i nacionalne stranke i pokrete sa sjedištem u Beču. Njegov je zadatak održavanje godišnjeg sastanka i provedba zajedničke akcije stranaka radikalne desnice na europskoj razini. Na svom prvom zasjedanju Forum je izdao Bečku deklaraciju patriotskih i nacionalnih pokreta u Europi, koja se sastojala od osam točaka: „1. zasnivanje Europe slobodnih i nezavisnih nacija unutar okvira konfederacije suverenih država-nacija; 2. odbacivanje svih pokušaja stvaranja ustava za centralističku europsku superdržavu; 3. jasno odbacivanje neograničenog proširivanja europske integracije na geografsko, kulturno, religijsko i etničko ne-europsko područje Azije i Afrike, uključujući Tursku; 4. učinkovita zaštita Europe protiv opasnosti poput terorizma, agresivnog islamizma, supermoćnog imperijalizma i ekonomske agresije država s niskim proračunom; 5. trenu-

tačno zaustavljanje imigracije u sve države EU-a, također i na područjima tzv. ponovnog spajanja obitelji; 6. pronatalitetna obiteljska politika koja cilja na velik broj djece unutar tradicionalne obitelji europskih etničkih zajednica; 7. solidarna borba europskih etničkih zajednica protiv socijalnih i ekonomskih učinaka globalizacije; 8. obnova socijalnih sustava država članica EU-a i socijalna pravda za europske etničke zajednice“ (Liang, 2007: 13-14).

Tipologizacija desnih političkih stranaka

Nakon što smo razgraničili neke pojmove koji unose pomutnju u shvaćanje desnih stranaka, osvrnut ću se i na recentne pokušaje njihove tipologizacije. Prema Norbertu Bobbiju, ukoliko se „kriteriji razlikovanja desnice od ljevice sastoje u različitom vrednovanju ideje jednakosti i da se kriterij razlikovanja umjerenog od ekstremnog krila kako desnice tako i ljevice sastoji u različitom stavu spram slobode“, utoliko se spektar u koji se daju smjestiti političke doktrine i pokreti shematski može tipologizirati na dva dijela kada je u pitanju desnica: „1. na desnom su centru učenja i pokreti što su u isti mah slobodarski i neegalitarni, gdje spadaju konzervativne stranke, koje se od reakcionarne desnice razlikuju po svojoj vjernosti demokratskoj metodi, ali se u pogledu ideala jednakosti zalažu isključivo za jednakost pred zakonom, što znači samo dužnost suca da nepristrano primjenjuje zakone, te za jednaku slobodu, koja se obilježava minimalnim egalitarizmom; 2. na krajnjoj su desnici antiliberalne i antiegalitarne doktrine i pokreti, kao što su fašizam i nacizam“ (Bobbio, 1998: 112-113). Piero Ignazi smatra kako postoje dvije vrste desnih stranaka i obje ih je smjestio u desni spektar *mainstream* stranaka. Prve su one stranke koje imaju fašističko naslijeđe i koje su zapravo nusproizvod industrijske revolucije. Takve stranke nazivaju se tradicionalnim, starim ili industrijskim. Druge su stranke one koje nemaju fašističko naslijeđe, ali ih obilježava kritika sustava. Takve stranke nazivaju se novim ili postindustrijskim strankama jer su nusproizvod sukoba u postindustrijskom društvu u kojem materijalni interesi nisu više središnje pitanje i gdje buržoazijska i radnička klasa nisu tako dobro definirane niti radikalno antagonističke (Ignazi, 2006: 33-34; Ignazi, 1992: 12-13). Na ovom mjestu Saša Božić naglašava da takve stranke „djeluju u uvjetima u kojima su i granice među nacijama/državama i nacionalnim kulturama manje jasne“, ističući da postindustrijska desnica „transnacionalizacijom dobiva ne samo nove teme unutar nacionalnih rasprava i sukoba, nego i nove teme, nove arene izvan nacionalnih granica i iza nacionalnih granica. Ako je uspjeh na izborima dobar indikator za razlikovanje između tradicionalnih i postindustrijskih stranaka krajnje desnice koje su shvatile bit najvažnijih procesa unutar pojedinih društava, onda je dobar indikator za razlikovanje među postindustrijskim krajnje desnim strankama odnos prema transnacionalizaciji“ (Božić, 2000: 53-54). Sabrina Ramet za područje postkomunističke Europe, navodeći konkret-

ne primjere, predlaže podjelu na pet podtipova desnih stranaka, dakle svih vrsta stranaka koje su na neki način obilježene elementima desne ideologije: 1. ultranacionalističke (Slovenska nacionalna stranka); 2. fašističke i kriptofašističke (Slovačka narodna stranka); 3. klerikalne (Poljska kršćansko nacionalna unija); 4. ultrakonzervativne (Bugarska narodno radikalna stranka); 5. radikalno-populističke stranke (Stranka X iz Poljske) (Ramet, 1999: 24). Sličnu tipologizaciju desnih stranaka, ali za područje Zapadne Europe, predlaže Michael Minkenberg: 1. autokratsko-fašistička (koja uključuje rasizam i ksenofobiju); 2. rasistička ili etnocentristička (vjerovanje u superiornost); 3. populističko-autoritarna (koja je organizirana oko jednog karizmatičnog vođe s difuznom nacionalističkom ideologijom); 4. vjersko-fundamentalna (nacionalizam se stapa s vjerskom rigidnosti). Sve navedene varijante desnice kao temeljno zajedničko obilježje imaju ideju unutarnje nacionalne hegemonije i populistički stil usmjeren protiv vladajućih elita (Minkenberg, 2011: 45; Minkenberg, 2013a: 7-8). Međutim, prema Minkenbergu, postoje i tri radikalne skupine koje nisu klasične političke stranke. Prve su one skupine koje se organiziraju kroz političke stranke u izbornim kampanjama radi osvajanja vlasti. Druga je skupina koja uopće ne izlazi na izbore s vlastitim kandidatima, ali daje podršku onima za koje smatraju da bi mogli zastupati iste vrijednosti kao i oni. Treću skupinu čine oni koji su potpuno nezavisni od stranaka, bez organizacijske strukture, ali koji pokazuju veliku sklonost nasilju (Minkenberg, 2013b: 13). Michelle Hale Williams na primjerima navodi tri vrste radikalno desnih stranaka u Zapadnoj Europi. Prve su one stranke koje imaju fašističko naslijeđe i djeluju na marginama političkog života (Njemačka nacionalna demokratska stranka). Druge su tzv. poduzetničke stranke. Riječ je zapravo o populističkim strankama, čiji uspon počinje krajem 1980-ih. Obilježava ih distanciranje od fašističke retorike, na čijem se čelu nalazi karizmatični lider koji je neprijeporni stranački autoritet (Slobodarska stranke Austrije). Posljednje, treće stranke naziva *bandwagoners*. Drugim riječima, radi se o desnim strankama koje slijede i prihvaćaju strategiju poduzetničkih (populističkih) stranaka (Danska pučka stranka) (Williams, 2006: 56-57). Elisabeth Carter, koja preferira termin ekstremno desne stranke, za područje Zapadne Europe navodi pet vrsta takvih stranaka, uz primjere. Prve su neonacističke stranke koje obilježavaju radikalna ksenofobija, rasizam i odbacivanje demokratskih vrijednosti (Njemačka nacionalna demokratska stranka). Druge su neofašističke stranke koje odbacuju demokratske vrijednosti, ostajući vjerne fašističkom naslijeđu, međutim nisu rasističke i ksenofobične (talijanska Alleanza Nazionale). Treće su autoritarno ksenofobične stranke koje prihvaćaju demokratske vrijednosti. Unatoč tomu kritiziraju državne institucije, tražeći reforme. Obilježavaju ih ksenofobija, rasizam i borba protiv imigranata (Slobodarska stranka Austrije). Četvrte su neoliberalne ksenofobične stranke. Imaju obilježja poput prethodnih, međutim zalažu se za manju državnu intervenciju (Danska pučka stranka). Pete, posljednje stranke neoliberalne su populističke stranke koje su neoliberalne u pogledu ekonomskih pita-

nja te odbacuju ksenofobiju i rasizam, što ih čini drugačijima u odnose na prethodne (norveška Stranka napretka) (Carter, 2005: 50-52). Tipologizaciju desnice u Europi dao je Anđelko Milardović, koji stranke desnice dijeli na: 1. stranke desnoga centra (stranke narodnog, konzervativnog i nacionalnog programa); 2. nacionalističko-populističke stranke; 3. radikalne populističke stranke; 4. neonacističke stranke; 5. intelektualnu desnicu koju tvori europska „nova desnica“ (Milardović, 2004: 53-54). Desne populističke stranke Klaus von Beyme podijelio je na 1. neofašiste, 2. desno-autoritarne i antietatiističke populiste te 3. populiste koji su šovinisti prema državi blagostanja (Beyme, 2002: 72). Herbert Kitschelt razlikuje nekoliko tipova populističkih stranaka. Prve su nove radikalno populističke stranke koje obilježava kombinacija neoliberalizma, ksenofobije i socijalno konzervativnih stavova. Takve stranke javljaju se kao kritika multikulturalnog društva. Drugi tip populizma predstavljaju stranke koje djeluju kao kritika sustava, čineći kombinaciju neoliberalnog vjerovanja na razini stilske prezentacije, ali s naglašenom ksenofobijom i konzervativnim stavovima. Treći je tip populizma šovinstički populizam, a četvrti, posljednji, regionalistički populizam, koji promiče decentralizaciju većih autonomnih regija, ksenofobiju i federalizaciju države (Milardović, 2004: 54-55).

Cas Mudde u svojoj je studiji iz 2007. tipologizirao radikalno desne stranke kada su u pitanju europske integracije, i to na euroentuzijaste, europragmatičare, europrotivnike i euroskeptike. Prema njemu je Hrvatska stranka prava primjer euroskeptične stranke, iako Hrvatska tada još nije bila članicom EU-a. Euroskeptici ne odbacuju udruživanje u Europi *per se*, ali se oštro protive Europskoj uniji kakva je stvorena u Maastrichtu (Mudde, 2007: 161-165). Usto, politika obnovljenog HSP-a s početka 1990-ih, kako navodi Mudde, varirala je od populističke radikalne desnice do ekstremne desnice prvenstveno zbog djelovanja stranačkih paravojnih postrojbi (ibidem: 43-44). Međutim treba istaknuti da u svojoj analizi Mudde nije uzeo u obzir rat u Hrvatskoj. Potrebno je istaknuti i hrvatsku politološku tipologizaciju radikalno desnog političkog djelovanja tijekom 1990-ih u Hrvatskoj. Riječ je o četiri osnovna tipa ako se kao referentna točka uzme središnja hadezeovska linija: 1. desno krilo HDZ-a; 2. različite frakcije pravaštva; 3. stranke i organizacije koje u Hrvatskoj zastupaju asocijacije hrvatske političke emigracije; 4. „feljtonski desni radikalizam“ koji, prema Jovanu Miriću, ima „najdestruktivnije učinke jer je ovladao većinom medija u Hrvatskoj“ (Mirić, 1996: 192). U konačnici, Tonči Kursar piše o četiri desna strujanja u Hrvatskoj, koja označuje kao: 1. suverenističko (djeluje kroz političke stranke); 2. neoliberalno (političke stranke koje promiču poduzetništvo); 3. metapolitičko (kroz javno intelektualno djelovanje, pristalice „nove desnice“ poput Tomislava Sunića); 4. revolucionarnu desnicu (djelovanje Mladena Schwartza), zaključujući da su sve trenutačno opredijeljene za tzv. kulturno djelovanje (Kursar, 2011.)

Zaključak

U zadnjih tridesetak godina desne političke stranke postale su najbrže rastuća stranačka obitelj u Europi. Unatoč tomu, riječ je o heterogenoj stranačkoj obitelji. Jedan od fundamentalnih razloga za to oprečni su nacionalizmi. Njihovi izborni rezultati, iako zapaženi, ne čine ih još uvijek (osim u iznimnim slučajevima) relevantnim političkim akterima u nacionalnim političkim sustavima ili u Europskom parlamentu. Razlog izbornih uspjeha desnih političkih stranaka odražava društvenu i gospodarsku krizu europskih država. U tom smislu desne stranke kritiziraju vladajuće elite, argumentirajući kako nisu u stanju riješiti probleme koji nastaju usporedno s globalizacijom, a sebe proglašavaju predstavnicima i spasiteljima naroda. Neprijatelje vide ne samo u vladajućim elitama, nego i u imigrantima, koji su pretežno islamske vjeroispovijesti, ili nacionalnim manjinama koje, kao „opasni drugi“, narušavaju homogenost nacionalne države i njezin identitet, a islamski imigranti i kršćanski identitet Europe.

Literatura

- Abts, K., Rummens, S. (2007). Populism versus Democracy. *Political Studies*, 55, 405-424.
- Albertazzi, D., McDonnell, D. (2008). The Sceptre and the Spectre. U D. Albertazzi, D. McDonnell (ur.). *Twenty-First Century Populism: The Spectre of Western European Democracy*. New York: Palgrave, 1-11.
- Backes, U. (2006). *Politische Extreme: Eine Wort – und Begriffsgeschichte von der Antike bis in die Gegenwart*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Backes, U. (2010). *Political Extremes. A Conceptual History from Antiquity to the Present*. Abingdon: Routledge.
- Bakić, J. (2015). Levica i desnica: pokušaj teorijskog određenja i iskustvene primene na slučaju Srbije, 1990.-2014. *Sociologija*, 57(1): 46.-71.
- Beyme, K. (1988). *Right Wing Extremism in Western Europe*. London: Routledge.
- Beyme, K. (1998). Right-Wing extremism in post war Europe. *West European politics*, 11(2), 1-18.
- Beyme, K. (2002). *Transformacija političkih stranaka*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Beyme, K. (2007). Populism and right-wing extremism in modern democracies. U V. Nekvapil i M. Staszkiwicz (ur.). *Populism in Central Europe*. Prague: Association for International Affairs, 26-40.
- Bobbio, N. (1998). *Desnica i ljevica*. Split: Feral Tribune.
- Božić, S. (2000). Transnacionalizacija i haiderizacija: relociranje krajnje desnice. *Revija za sociologiju*, 31(1-2), 49-61.

- Bustikova, L. (2014). Revenge of the Radical Right. *Comparative Political Studies*, 47(12), 1738-1765.
- Carter, E. (2005). *The Extreme Right in Western Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- Camus, J. (2014). Metamorfoze desnog spektra. *Le Monde diplomatique*, <http://lemondediplomatique.hr/metamorfoze-desnog-spektra/učitano> 3. studenog 2016.
- Canovan, M. (1981). *Populism*. New York, London: Harcourt Brace Jovanovich.
- Casanova, J. (2012). The politics of nativism: Islam in Europe, Catholicism in the United States. *Philosophy Social Criticism*, 38(4-5), 485-495.
- Cipek, T. (2015). *Nacija, diktature, Europa*. Zagreb: Politička kultura.
- Davies, P. (2002). *The Extreme Right in France, 1789 to the Present. From de Maistre to Le Pen*. London: Routledge.
- Dunn, K. (2015). Preference for radical right-wing populist parties among exclusive-nationalists and authoritarians. *Party Politics*, 21(3), 367-380.
- Galindova, R.; Vigil, J. (2006). Are anti-immigrant statements racist or nativist? What difference does it make? *Latino Studies*, 4, 419-447.
- Goodwin, M. (2014). A Breakthrough Moment or False Dawn? The Great Recession and the Radical Right in Europe. U Clara Sandelind (ur.). *European Populism and Winning the Immigration Debate*. Falun: European Liberal Forum, Fores, 15-40.
- Griffin, R. (2006). Interregnum ili konačnica? Radikalna desnica u postfašističko doba. U M. Freeden (ur.). *Političke ideologije: novi prikaz*. Zagreb: Algoritam, 167-187.
- Guibernau, M. (2010). Migration and the rise of the radical right. *Policy network*.
- Ignazi, P. (1992). The Silent Counter-Revolution: Hypotheses on the Emergence of Extreme Right-Wing Parties in Europe. *European Journal of Political Research*, 22.
- Ignazi, P. (2006). *Extreme Right Parties in Western Europe*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Immerzeel, T., Lubbers, M., Coffe, H. (2016). Competing with the radical right: Distances between the European radical right and other parties on typical radical right issues. *Party Politics*, 22(6), 823-834.
- Irvine, J. A. (1995). Nationalism and the extreme right in the former Yugoslavia. U L. Cheles i dr. (ur.). *The far right in Western and Eastern Europe*. London i New York: Longman Group Ltd., 145-173.
- Kitschelt, H., McGann, A. J. (1997). *The Radical Right in Western Europe. A Comparative Analysis*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Kitschelt, H. (2007). Growth and Persistence of the Radical Right in Postindustrial Democracies: Advances and Challenges of Comparative Research. *West European Politics*, 30(5), 1176-1206.

- Kulinska, E. (2010). Evropska ekstremna desnica u 2010. godini: novi fenomen ili stari obrazac. *Bezbednost Zapadnog Balkana*, 17, 50-62.
- Kuljić, T. (2002). *Prevladavanje prošlosti: Uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Kuljić, T. (2013). *Anatomija desnice: Izbor iz publicističkih radova 1978–2013*. Beograd: Čigoja štampa.
- Kursar, T. (2011). Kušnje konsenzualne demokracije i (nova) desnica u Hrvatskoj. U J. Barbić (ur.). *Oblici demokracije*. Zagreb: HAZU, 37-49.
- Liang, C. S. (2007). Europe for the Europeans: The Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right. U C. S. Liang (ur.). *Europe for the Europeans: The Foreign and Security Policy of the Populist Radical Right*. London: Ashgate Publishing, 1-32.
- Lipset, S. M. (2001). The Americanization of the European Left. *Journal of Democracy*, 12(2), 74-87.
- Norris, P. (2005). *Radical right: voters and parties in the electoral market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Milardović, A. (1990). *Nova desnica*. Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske.
- Milardović, A. (2004). *Populizam i globalizacija*. Zagreb: Centar za politološka istraživanja.
- Minkenberg, M. (2002). The Radical Right in the Postsocialist Central and Eastern Europe: Comparative Observations and Interpretations. *East European Politics and Societies*, 16(2), 335-362.
- Minkenberg, M. (2011). The radical right in Europe today: Trends and patterns in East and West. U N. Langenbacher i B. Schellenberg (ur.). *Is Europe on the 'right' path? Right-wing extremism and right-wing populism in Europe*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 37-55.
- Minkenberg, M. (2013a). From Pariah to Policy-Maker? The Radical Right in Europe, West and East: Between Margin and Mainstream. *Journal of Contemporary European Studies*, 21(1), 5-24.
- Minkenberg, M. (2013b). The European Radical Right and Xenophobia in West and East: Trends, Patterns and Challenges. U R. Melzer i S. Serafin (ur.). *Right-wing extremism in Europe. Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*. Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 9-33.
- Mirić, J. (1996). *Demokracija u postkomunističkim društvima: primjer Hrvatske*. Zagreb: Srpsko kulturno društvo Prosvjeta.
- Mulloy, D. J. (2004). *American Extremism: History, Politics and the Militia Movement*. London, New York: Routledge.
- Mudde, C. (2000). *The ideology of the extreme right*. Manchester, New York: Manchester University Press.

- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government & Opposition*, 39(3), 541-563.
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mudde, C. (2010). The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy. *West European Politics*, 33(6), 1167-1186.
- Mudde, C. (2012). *The Relationship Between Immigration and Nativism in Europe and North America*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
- Mudde, C. (2013). Three decades of populist radical right parties in Western Europe: So what? *European Journal of Political Research*, 52, 1-19.
- Mudde, C. (2014). Krajnja desnica na europskim izborima 2014. godine: nešto novoga, mnogo staroga. *Političke analize*, 18, 13-19.
- Mudde, C. (2016). The Study of Populist Radical Right Parties: Towards a Fourth Wave. *C-REX Working Paper Series*, 1, 1-23.
- Mudde, C., Kaltwasser, C. R. (2013). Populism. U M. Freeden, L. T. Sargent i M. Stears (ur.). *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford: Oxford University Press, 493-512.
- Obućina, V. (2009). Varijacije unutar radikalne desnice: komparativna analiza programa radikalno desnih stranaka u Zapadnoj i Istočnoj Europi. *Sociologija i prostor*, 47(2), 187-204.
- Obućina, V. (2012). Radikalno desne stranke u bivšim komunističkim državama: izazovi liberalnoj demokraciji ili socioekonomski protest? *Anali Hrvatskog politološkog društva 2011*. 8, 93-105.
- Nativizam, *Hrvatski jezični portal*, <http://hjp.znanje.hr/> (učitano 3. studenog 2016.).
- Samuel, H., Holehouse M. (16. lipnja 2015). Marine Le Pen forms far-Right group in European Parliament. *The Telegraph*. <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11678565/Marine-Le-Pen-forms-far-Right-group-in-European-Parliament.html> (učitano 14. svibnja 2017.)
- Ramet, S. P. (1999). Defining the Radical Right: The Values and Behaviors of Organized Intolerance. U S. P. Ramet (ur.). *The Radical Right in Central and Eastern Europe since 1989*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 3-28.
- Smith, F. J. (2016). *Religion and Politics in America*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Sunić, T. (2009). *Europska nova desnica: korijeni, ideje i mislioci*, Zagreb: Zlatko Hasanbegović.
- Šalaj, B. (2012). Suvremeni populizam. *Anali Hrvatskog politološkog društva*, 9(1), 21-49.
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.

- Šiber, I. (2007). *Političko ponašanje. Istraživanja hrvatskog društva*. Zagreb: Politička kultura.
- Teovanović, P. (2010). O neinteligibilnosti rasizacije inteligencije. *Antropologija*, 10(2), 111-131.
- Vujić, J. (2016). *Radikalna misao. Fenomenologija političkog radikalizma*. Zagreb: Alfa.
- Williams, M. H. (2006). *The Impact of Radical Right-Wing Parties in West European Democracies*. New York: Palgrave Macmillan.
- Yakushko, O. (2009). Xenophobia: Understanding the Roots and Consequences of Negative Attitudes toward Immigrants. *The Counseling Psychologist*, 37(1), 36-66.
- Zaslove, A. (2009). The Populist Radical Right: Ideology, Party Families and Core Principles. *Political Studies Review*, 7(3), 309-318.

Right-Wing Political Parties: Ideology, Concepts, Typology

Abstract

The author deals with right-wing political parties. It is the fastest growing party family in Europe. In this sense, he analyses and displays the ideology, concepts, and types of right-wing political parties. Special attention is paid to the ideology of the parties of the radical right through the theoretical framework of the Dutch political scientist Cas Mudde.

Key words: right-wing political parties, radical/extreme right, nationalism, nativism, authoritarianism, populism.